найти. Для письменника-емігранта, яким був В.Винниченко, втрата зв'язку з вітчизною видавалася особливо болючою. Проблема безгрунтянства з відлунням особистої драми митця постає і в його пізніших творах ("Пісня Ізраїля", "Поклади золота").

Таким чином, філософсько-інтелектуальний сюжет обговорюваних творів свідчить про спільність екзистенціальних мотивів. Самотність, страх, нерозуміння особливостей нового часу, а звідси й трагічне несприйняття навколишнього світу, який не відповідає внутрішній схемі, ірраціональність ідей, яка випливає із заперечення цього світу – все це ознаки, притаманні екзистенціалізмові. І Ростислав Михайлович ("Без ґрунту"), і Аркадій, Хома, Шурка ("Рівновага") – це люди, які втратили ґрунт, тобто сенс у житті, підмінивши його різними теоріями, що втягують їх у замкнене коло ілюзій.

В екзистенціалізмі життя людини розглядається як одвічна драма, сюжет якої глибоко трагічний: народження – смерть. Основні герої антагоністи – людина і світ. Українській філософській думці теж притаманний подібний тип філософствування. Всій цій лінії властива передусім орієнтація на людину, що стоїть перед одвічними проблемами життя, смерті, зла тощо. Особливий характер такого вільного, не наукового філософствування породив й особливі жанрові форми: есе, драму, роман. Треба зазначити, що в цій контекст добре вписується творчий набуток В.К.Винниченка і В.П.Петрова-Домонтовича.

С.В. Бондар, асп.

ІСТОРІОСОФІЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В.ПЕТРОВА

Постать Пантелеймона Куліша – одна з найсуперечливіших в українській літературній та суспільно-громадській думці. Це насамперед викликано неоднозначним сприйняттям П.Куліша його сучасниками, з іншого боку, суперечливою оцінкою його творчості значною кількістю пізніших дослідників літературної спадщини письменника, що спричинено складною еволюцією його власних поглядів. З даного приводу дуже слушно висловився Є.Маланюк, зазначаючи, що "нема в нашій літературі більш химерної постаті ніж Панько Куліш. Це була людина з тисячею масок..." [*Маланюк Є.* Книга спостережень. – Торонто. – 1962. – С.11]. Проте, незважаючи на складну еволюцію поглядів самого вченого, все ж в одному він завжди був послідовним – ідеї відродження України, що, мабуть, і викликало надзвичайно високу оцінку його творчості І.Лисяком-Рудницьким, який у ході аналізу консервативних ідей XIX ст. називає П.Куліша "винятком на тлі інтелектуальної безплідності тогочасного консерватизму" [*Лисяк-Рудницький І.* Напрямки української політичної думки // Історичні есе. – К., 1994. – Т.2. – С.71].

Саме ця суперечлива в одному та послідовна в іншому особистість і стала об'єктом зацікавлення видатного українського історика, археолога, етнографа, письменника – Віктора Петрова, дослідження якого були втілені у докторській дисертації останнього, під назвою "Пантелеймон Куліш у 50-ті роки. Життя. Ідеологія. Творчість". Такий, здавалося б короткий, етап життя Куліша вибраний В.Петровим не випадково, адже, як стверджував учений, у цей період уже сформувалися основні громадсько-суспільні позиції Куліша, а також якщо не опубліковані, то вже почасти реалізовані основні літературні прагнення письменника: "Чорна Рада", "Записки о Южной Руси", "Граматика" тощо. Погляди Куліша, сформовані у 50-ті роки, залишаються ще під впливом міркувань у попередній період його творчості, а також впливають, на думку Петрова, і подальшу діяльність вченого. Проте, коли здавалося цей задум уже реалізований, – мета досягнута, – Петров намагається доповнити свої дослідження діяльністю Куліша у 40-ві роки, а також його діяльністю після 50-х років. Проте, цей задум із різних життєвих обставин так і не був повністю реалізованим.

Дослідження В.Петровим життя й творчості П.Куліша досить багатогранне та охоплює цілий спектр життєвих моментів останнього та їх безпосередній вплив на формування суспільно-політичних, історичних та культурницьких прагнень письменника. Однією з перехресних тем усієї діяльності П.Куліша 50-х років, і не тільки, лишається "культурницька теорія" відродження нації, яка, на думку Петрова, викликана виключно політичною ситуацією тогочасної України та становищем інтелігенції у Російській імперії.

В.Петров, зауважує, що політична ідеологія Куліша почала формуватись в обставинах Кирило-Мефодіївського товариства та остаточно оформилась в 50-х роках в атмосфері розмов і думок московських слов'янофілів. Прямим доказом даного твердження виступає аналіз П.Кулішем політичної ситуації у якій знаходилася Україна й українська справа тих часів. Безперечно, тогочасне українське національне життя "занепало" і потребувало "оновлення", суттєвим є на думку В.Петрова те, що тема "оновлення" нації у П.Куліша нерозривно пов'язана з темою "письменників". Відродити національні сили України із занепаду не можна, як гадає Куліш без розвитку творчої діяльності письменників. Інакше кажучи, проблема національного відродження, відродження нації трансплантується у Куліша, як проблема насамперед, літературна, тобто як відродження національної літератури. Петров, зауважує, що такий "асоціальний перехід думки Куліша від гадки про Україну до гадки про її письменників (Шевченка й себе), – надзвичайно характерний для всіх політично-громадських та національних ідеологічних побудувань Кулішевих. Скорбота за Україну, це для нього сум за долю її письменників. Українська справа – це справа не політичної незалежності, а культурного поступу. Розквіт літератури в даної нації – це ознака життя могутнішого й вірнішого, ніж оце політичне існування незалежної державности. І тому долю української нації Куліш зв'язує з долею її письменників, воля для загнаних у підпілля письменників і воля слова, – вільне слово, – отже тут джерело українського національного оновлення" [Теорія "культурництва" в Кулішевому листуванні р.1856-7 // *Петров В.* П.Куліш у 50-ті рр. Життя. Ідеологія. Творчість / ВУАН Збірник історично-філологічного відділу. – К., 1929. – Т.1. – №88. – С.288].

Ліквідацію державної ідеї, ідеї політичної незалежності української нації, як стверджує В.Петров, Куліш приймає під впливом політичних обставин 50-х років. Адже, будучи людиною обставин, людиною свого часу, тверезо зважаючи на реальні можливості національної акції, – Куліш за ліквідаторство, за кінець окремого самостійного життя нації. Своє категоричне "за" він аргументує моралістичними міркуваннями. Ідеал етичний, на його думку, вищий від усіх ідеалів, що варті людської гідності. "...Спаситель, – як каже Куліш, – доброта і благість душі". "І тому, – додає він, – поставимо їх головною ціллю життя, а все інше нехай буде їх основними формами." Отже, як стверджує В.Петров, національна сотеріологія Куліша,

© С.В. Бондар, 2005

питання "спасіння" нації у становищі її національного занепаду, стає в нього за етичну доктрину, а іноді навіть й просто моралістичним доктринерством.

До ідеологічної системи національної філософії (філософії нації) вносяться елементи метафізичності й моралістичних тенденцій. Політичним і соціальним принципам протиставляється етичний і естетичний ідеал "слова" й доброчинної людини. Цей аполітичний і асоціальний ідеал чистого моралізму, як стверджує Петров, що властивий Кулішеві, запозичений у московських слов'янофілів. Дане положення В.Петров доводить, звертаючись до досліджень слов'янофільства Н.Л.Бродським, який стверджував, що "тільки прийнявши слов'янофільство, як шукання нових форм життя на основі моралі, як переважно моралістичні вчення, як суму етичних заповітів, можна зрозуміти багато особливостей у вченні слов'янофілів..." [Там само. – С.289]. Як бачимо дана тенденція повністю проявляється й у П.Куліша, який зі своєї національної доктрини хотів зробити "переважно моралістичне вчення". Аполітизм Куліша не є його виключно особисте пересвідчення, для 50-х років такий настрій непоодинокий і, як стверджує той же Н.Л. Бродський у слов'янофілів дуже виразно виявляється. З іншого боку, зауважує В.Петров, аполітизм, як громадський настрій виступає властивістю романтичної доктрини, адже він покладений в основу Карлеєвих "Памфлетів останнього дня". Негативне ставлення до політичної боротьби характеризує Фур'є й фур'єризм (А.Бебель, Ш.Фур'є). Тут, продовжує В.Петров, ми можемо говорити про вплив сучасного слов'янофілам романтизму на провідні твердження московських теоретиків, що більш детально досліджує Н.Г.Чернишевський і А.Н.Пипін.

З іншого боку, на думку В.Петрова, аполітизм Куліша викликаний неможливістю політичної боротьби та необхідністю реалізації громадської акції, яка в даних умовах може бути тільки аполітична. І Куліш відмовляється від активної боротьби, від ідеї державної самостійності нації, а натомість висуває аполітичний і антидержавний ідеал культурництва, як ідеал державного ділання, стверджуючи при цьому, що народність може виявитися і в самобутній незалежності громадського устрою і у своєрідності творчого духовного життя, культурі, літературі, душевній благості тощо. Оскільки мріяти про громадську незалежність у 50-х рр. було б чистим утопізмом, безнадійним химерництвом, остільки Куліш, коли він хотів хоч будь-що зробити, присилуваний був обрати друге й проголосити культурництво за найвищу з усіх національних цінностей.

В.Петров переконаний, що відхід у культурництво, відмовлення від ідеї державності, від громадських цілей, виразний аполітизм, – усе це у Куліша виявило його ліквідаторські настрої, було за відгук тих зовнішніх суспільних обставин, що важким тягарем лягли на нього та його приятелів, зводячи нанівець можливості практичної громадської діяльності. Будучи людиною з темпераментом трибуна, людиною широких громадських цілей, Куліш був змушений пристосовуватися до тих обставин, приборкуючи у собі всі прагнення та громадські цілі і всупереч собі проповідувати антигромадські доктрини, що на думку В.Петрова, ясно засвідчують листи Куліша до Галагана, де він пише: "В мене воля єсть, да немає сили і вік мій у марних сновидіннях проходить". "Душа моя смята і змучена". "Життя... розбило мене в прах" [Там само. – С.293].

З тогочасної ситуації П.Куліш виходу не бачив, не сподівався він і на успіх "прямого удару", ще більше не розраховував на те, щоб уряд із власної ініціативи здійснив реформи, що їх чекали. Усі ці розчарування та зневіра призводять до того, що П.Куліш проповідує підпілля, і навіть більше, підпілля він стверджує як норму поведінки. Адже, призвичаївшись до повітря темної нірки, можна кінець кінцем вважати атмосферу підпілля за найкращу, і мабуть, у той час єдиною можливістю для культурного жевріння.

Таким чином, стверджуючи аполітичне культурництво П.Куліша, тобто намагання здійснити національне відродження поза політичною боротьбою, постановкою питання про національно-державну незалежність, слід зазначити, що воно було, насамперед, культурництвом політично свідомим, яке протиставляється спробам негайної реалізації ідеї державної самостійності України. Він вважав, що ідея проголошена завчасно може призвести більше шкоди ніж користі. А проникненню національної ідеї у всі суспільні прошарки, насамперед сприяє культурний розвиток даного народу. Тогочасні умови такий розвиток суттєво гальмували, насамперед цензурою, яка заганяла значну кількість культурних діячів у кращому випадку підпілля, у гіршому – заслання.

О.П. Варениця, канд. філос. наук

СЛОВ'ЯНСЬКА ФІЛОСОФІЯ: СПРОБА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ

Віктор Петров (Домонтович) належить до тих постатей в українській культурі, у творчості якого поєднались різнобічні й багатогранні інтереси. Перелік усіх сфер його наукової та творчої діяльності свідчить про непересічний талант оригінального митця, формування якого відбувалось у Київському університеті Святого Володимира, де він навчався на слов'яно-російському відділенні історико-філологічного факультету (1914-1918 рр.)

Осмислення творчої спадщини В.Петрова є одним із цінних джерел для вивчення культури слов'янських народів, оскільки головним об'єктом його досліджень як історика та археолога була проблема етногенезу народів [*Петров В.* Походження українського народу. – К., 1992]. Він розробив оригінальну концепцію походження слов'ян, що знайшла своє відображення у ряді монографій: "Історична географія та проблеми слов'янського етногенезу на матеріалах гідронімів" (1966), "Скіфи: мова і етнос" (1968), "Етногенез слов'ян: джерела, етапи розвитку й проблематика" (1972). Таким чином, всебічне студіювання культури слов'ян неможливе без включення до джерелознавчої бази як історико-археологічних розвідок, так і філософських праць Віктора Петрова.

Одним із перспективних напрямків сучасних історико-філософських досліджень є вивчення філософських культур слов'янських народів. Воно дозволяє істотно доповнити загальну картину розвитку їхньої філософської думки, виявити специфіку засвоєння та функціонування в системі національних культур філософських ідей, а також визначити ступінь внеску цих ідей у розвиток європейської філософії у цілому.

Предметом дослідження слов'янської філософії є філософські ідеї, які за певними ознаками репрезентують слов'янське національно-культурне життя. Йдеться про такі ознаки як належність автора певних ідей до даної нації (етносу), його національна самосвідомість, мова написання твору, зв'язок із національно-культурними проблемами.

© О.П. Варениця, 2005